

Kuča, Karel

Poznámky ke kompozici ortogonálních městských lokací v Čechách

Archaeologia historica. 1995, vol. 20, iss. [1], pp. 107-124

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140127>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Poznámky ke kompozici ortogonálních městských lokací v Čechách

KAREL KUČA

Ortogonalní půdorysná kompozice charakterizuje velkou část českých sídel, která byla ve středověku přeměřena nebo nově vyměřena jako města či městečka. Někdy jde pouze o pravidelnou formu vlastního náměstí – tržiště, jindy se ortogonální uliční síť rozvíjí v rámci celého sídelního celku. V takovém případě však jednoznačně převažují kompozice, v nichž jednotlivé ulice vybíhají z koutů náměstí, aniž by přerušily celistvost jejich stavebních front.

V menšině jsou případy, kdy tranzitní ortogonální ulice vybíhají ze středů jednotlivých stran náměstí, jak je to známo v **Novém Bydžově**, jemuž byl věnován referát na konferenci archeologie středověku v roce 1988. Tento příspěvek se chce zabývat právě těmito rysy českých středověkých městských půdorysů. Každá z půdorysných variant je doplněna úplným výčtem českých příkladů. Dnes neexistující půdorysy jsou označeny [hrnatými závorkami], města zařazená do dvou či více variant jsou označena *hvězdičkou.

Celý problém je nutno rozčlenit na dvě složky. Jednak je to samotný fakt existence „středních ulic“, vybíhajících ze středů stran náměstí, jednak charakter těchto ulic – jejich role v celkové kompozici města jak z hlediska formálního, tak funkčního. Různou kvalitu mají případy pouhých doplňujících ulic a případy, kdy jsou tyto ulice osami celé kompozice, zvláště, pokud v přímém průběhu pokračují i vně intravilánu.

Jednotlivé „střední“ ulice

Obvyklou ortogonální kompozici s rastrem ulic vybíhajících z koutů náměstí doplňuje jedna či více ulic, vyvedených ze středu stran náměstí. Zvláště, je-li tržiště obdélné, je vyvedení „střední“ ulice z jeho delších stran logické a nemá rys samostatné kvality. Jinak mají tyto případy rysy jisté náhodnosti, resp. podmíněnosti místní situací. Především jde o případy měst položených na křižovatce cest tvaru písmene „T“, popř. „L“. „Středové“ ulice jsou vždy pouze doplňujícím rysem kompozice půdorysu města jako celku, nikoli jeho určujícím znakem.

„Střední“ ulice charakteru hlavní ulice vyvedena z jediné strany náměstí, podmíněna existujícím komunikačním směrem, čili je tranzitní:

Bechyně – z kratší S strany náměstí, jde o hlavní východ z města položeného na vysokém ostrohu. Délka náměstí si vyžádala existenci kratších kolmých spojek na okružní ulici, vyvedených v jižní třetině náměstí.

Bojanov – z kratší SZ strany obdélného náměstí.

Borohrádek – z kratší JZ strany malého obdélného náměstí; koutové ulice v tomto směru chybí.

Dašice – z kratší S strany velkého obdélného náměstí. Z východní strany vybíhá ulice téměř v koutě; koutové ulice v tomto směru chybí.

Holany – z J strany malého obdélného náměstí.

Horní Dvořiště – z kratší Z strany mírně obdélného náměstí.

Hořovice – z V strany velkého obdélného náměstí, k zámku a kostelu v býv. Velké Vísce; na J straně náměstí v tomto směru koutová ulice chybí.

Kadaň – ze Z strany protáhlého obdélného náměstí.

Kolín – z J strany mírně obdélného náměstí.

Krásná Hora na Vltavou – z J strany obdélného náměstí, vyvedená nikoli uprostřed; jde jen o podružnější cestu.

Lanškroun – z kratší JZ strany téměř čtvercového náměstí.

Prachatice – z J strany původně téměř čtvercového náměstí; charakter „střední“ ulice ztratila po vestavbě bloku do východní části náměstí.

Rumburk – z JZ strany obdélného náměstí, zdvojující komunikační směr.

***Votice** – z V strany mírně obdélného náměstí; koutové ulice v tomto směru chybí.

Žamberk – z JZ strany obdélného náměstí; koutové ulice v tomto směru chybí.

„Střední“ ulice doplňujícího charakteru, vyvedená z jediné strany náměstí:

Cvikov – střední ulička z V strany malého nepravidelně čtvercového náměstí – spojka na východní okružní ulici).

Humpolec – spojnice velkého, původně čtvercového náměstí se starším nepravidelným kostelním náměstím.

Místo – slepá spojka z kratší JV strany mírně obdélného náměstí k cihelně. Městečko je až pohusitského původu.

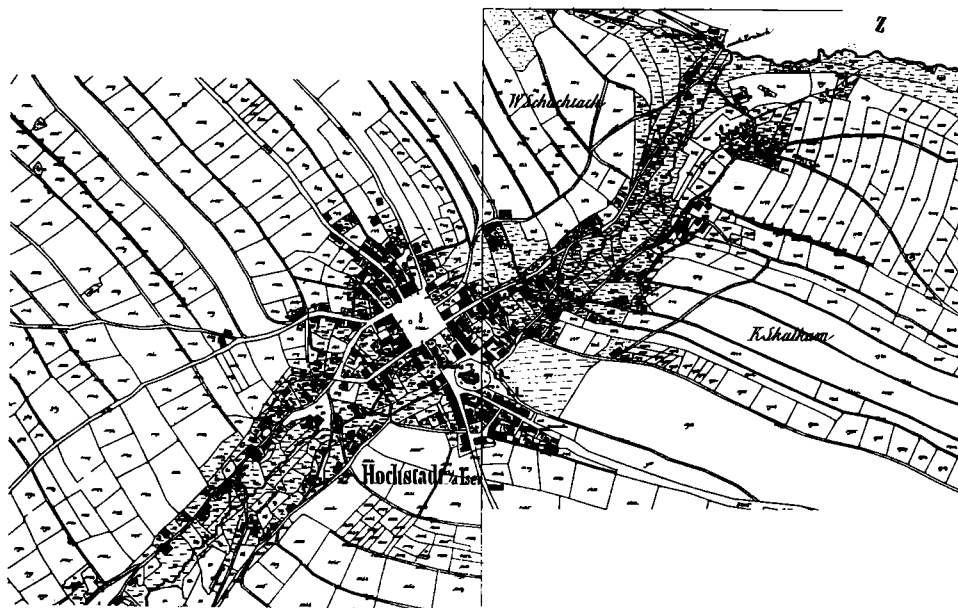
***[Most]** – někdejší II. náměstí – uprostřed města.

„Střední“ ulice tranzitního charakteru, vyvedené ze dvou stran náměstí:

Červená Řečice – ze Z a V strany lichoběžníkového náměstí, blízkého čtverci, nikoli ze středů stran; koutové ulice vyjma průtahu či Z straně náměstí prakticky nejsou vyvinuty.

Děčín, druhá středověká lokace – ze středu JV strany a mimo střed SV strany obdélného náměstí – v tomto druhém směru koutové souběžné ulice chybí.

Dobruška – ze SZ a JV strany obdélného náměstí; na JV nikoli ze středu strany náměstí – obdobně ještě i na kratší JZ straně.

Obr. 1. Vysoké nad Jizerou.

Dolní Bousov – specifický případ: menší náměstí půdorysu nepravidelného pětiúhelníka, prořezané křížem tranzitních ulic a doplněné koutovou spojkou ke kostelu.

Dolní Bukovsko – komunikace doplňujícího významu ze Z a V strany velkého protáhlého náměstí; koutové ulice nejsou v tomto směru vyvinuty.

Horazdovice – střední ulice ze severní strany má tranzitní charakter, ulička z jižní strany má menší význam, který později ještě klesal. Téměř náznak osové kompozice města podle této osy, rozvinutý však jen ve východní části města.

Hostomice pod Brdy – hlavní tranzitní ulice ze S a J strany mimořádně protáhlého a velkého náměstí, orientovaného Z–V.

Jablonné nad Orlicí – ze Z a V strany malého mírně obdélného náměstí, nikoli uprostřed stran; koutové ulice v tomto směru chybí.

Kašperské Hory – z kratší Z a V strany kratších stran náměstí, které má však k pravidelnosti poměrně daleko; bylo druhotně přiměřeno ke starší ulicové osadě. Charakter „střední“ doplňující uličky má i spojnice z J strany náměstí na starou ulicovku.

Nový Rychnov – ze S a J strany většího obdélného náměstí; ulice a cesty zčásti podružného významu.

[Kuřivody] – nikoli přesně ze středu S a J strany mírně obdélného náměstí; jižní ulice má přímý průběh, severní se na okraji intravilánu zalamuje.

Vysoké nad Jizerou – pozoruhodně formálně vyhraněná ortogonální kompozice města, do jehož téměř čtvercového náměstí ústí celkem osm kolmých ulic, přičemž na SZ a SV straně náměstí jde též o ulice středové a tranzitní.

„Střední“ ulice doplňujícího charakteru, vyvedené ze dvou stran náměstí:

Beroun – ze S a J strany velkého obdélného náměstí, téměř ze středů stran; spojky do okružní ulice.

Čáslav – ze SV a JZ strany velkého obdélného náměstí, téměř uprostřed.

Jičín – uprostřed S a J strany většího obdélného náměstí vybíhají „střední“ ulice, z nichž jižní má podružný význam, severní vedla k bráně, na předměstí však ústila do kolmé cesty.

Kláštepec nad Ohří – spojky ze S a J strany obdélného náměstí na okružní ulici; později zčásti jen průchod domy.

***Louny** – k severní fortně k řece, na jihu přes okružní ulici ke hradbám; obě vybíhají proti sobě, nikoli však ze středu stran náměstí; koutové ulice v tomto směru chybí.

Plzeň – zcela pravidelná ortogonální kompozice, jejíž velké obdélné náměstí podminilo existenci „středních“ ulic, vyvedených z jeho delší Z a V strany.

Rychnov nad Kněžnou – ze SZ a JV strany obdélného náměstí, nikoli přesně ze středů stran; částečně zdvojují komunikační trasy; ze SZ strany hlavní přístup ke kostelu.

Tábor – poměrně chaotická uliční síť husitského města snad v některých rysech navazuje na poměrně pravidelnou ortogonální osnovu zaniklého města Hradiště. Z ne zcela pravidelně obdélného náměstí vybíhají na všech stranách i podružné střední ulice, někdy jen charakteru průchodů.

Tranzitní osové kompozice

Sama střední tranzitní osa není výjimečnou kvalitou – charakterizuje většinu sídel ulicové dispozice, včetně vřetenové. Důležité je její spojení s ortogonálním charakterem ostatní uliční sítě, či alespoň náměstí. Ten co do charakteru uliční sítě postrádá specifická skupina:

Neortogonální, vřetenové náměstí které má prakticky vždy tranzitní charakter, je přibližně uprostřed prořezáno tranzitní kolmou ulicí; podmíněno polohou na křižovatce cest, z nichž ona kolmá bývá patrně většinou mladší:

Borovany – specifický případ mimořádně velkého obdélného tržiště, složeného ze dvou nestejně širokých částí; tržiště protato křížem cest, které na Z a V vyběhají uprostřed stran náměstí.

Černovice

Kolinec

Neustupov (městečkem až od roku 1666).

Osečná – ze SV a JZ strany téměř pravidelného obdélného náměstí, nikoliv uprostřed stran.

Velký Vřeštov

Tranzitní jednoosé paralelní ortogonální kompozice

Specifická skupina sídel, typická zejména pro Slezsko, která jako jediná ze zde studovaných postrádá existenci „středních“ ulic. Z hlediska studia tranzitních osových kompozic ji však nelze pominout. Jsou to dispozice vzniklé na jedné dominantní komunikaci, která se uvnitř města (za branami) rozděluje a její větve paralelně procházejí protilehlými stranami náměstí. Uliční síť má jinak jednoznačně ortogonální, a velmi pravidelný charakter. Vždy zde existuje i doplňková „střední“ ulice, kolmá na hlavní směr.

Broumov – ze SV strany náměstí vybíhá i doplňková „střední“ ulice, kolmá k hlavnímu směru.

Česká Třebová – téměř ze středu SV strany náměstí vybíhá i doplňková „střední“ ulice, kolmá k hlavnímu směru.

[Dolní Jiřetín] – ze SV strany náměstí vybíhá i doplňková „střední“ ulice, kolmá k hlavnímu směru, a z protější JZ strany úzký průchod k potoku. Vyměření městečka je snad až pohusitské.

Obr. 2. Městec Králové.

Hostinné – méně vyhraněný případ, dominantní je vlastní ortogonální kompozice, která se však uplatňuje pouze v tranzitním Z–V směru; kolmo na tento směr protíná téměř ve středu náměstí i celé město potok.

***Louny** – doplňkové ulice viz výše.

***Votice** – doplňková ulice viz výše.

Tranzitní jednoosé ortogonální kompozice

Základní osnovou celé kompozice je jediná průběžná přímá komunikace, většinou asi starší než samo městské založení. Kolem ní se rozvíjí symetrická ortogonální kompozice. Nadále budou jednotlivé případy řazeny nikoli abecedně, ale alespoň orientačně podle formální dokonalosti a celkové rozvinutosti řešení.

Městec Králové. Jedinečný příklad druhotné přeměny vřetenovitého návesního útvaru v agrární středověké město pravidelné kompozice: východní část návsi byla přeměřena a rozšířena do mírně obdélné podoby, západní část návsi zůstala zachována; obě části oděluje jen kostel. Tranzitní komunikace probíhá středem kratší V strany náměstí. Z koutů náměstí vycházejí podružně kolmé uličky na předměstský okruh. Téměř pravidelně obdélný předměstský okruh je v jinak nevyhraněné ortogonální kompozici celku zcela výjimečným jevem, nepochybně předstupněm řešení předměstského čtverce v Novém Bydžově.

Kněžmost. Jiný případ druhotného doplnění staršího vesnického půdorysu: ke starší ulicové návsi bylo Z rohem napojeno mírně nepravidelné čtvercové náměstí, jehož středem byla od SZ k JV proložena nepřímá tranzitní cesta, která se tak ve směru Mnichovo Hradiště–Sobotka vyhnula staré návsi. Podružnější střední ulice byla vyvedena i ze SV strany náměstí.

Žernov. Osa protíná středy kratší S a J strany obdélného náměstí, z koutů vybíhají kolmé cesty. Časný pokles na vesnici způsobil druhotné deformace kompozice.

Zákupy. Dominantní osa protíná kratší S a J stranou mimořádně malého a téměř čtvercového náměstí. Kolmé doplňující uličky jsou jen částečně vyvinuty a nemají tranzitní význam (cesta do České Lípy ze SZ koutu náměstí je patrně druhotná).

Mlázovice. Dominantní jednoosá kompozice (tranzitní cesta prochází středy kratší JZ a SV strany náměstí) je doplněna ulicemi vyvedenými diagonálně ze tří koutů náměstí a jednou „střední“ ulicí – ze SZ strany náměstí ke kostelu. Půdorys může mít mladší původ, neboť povýšení na městečko se uskutečnilo až někdy před rokem 1542.

Velvary. Město na téměř pravouhlém křížení cest, avšak poměrně nepravidelně řešené. Velké náměstí není pravouhlé a ani dominantní S–J cesta neprochází jeho středem. Východní směr je vyveden z JV koutu náměstí, západní směr, pokud byl původně tranzitní, zanikl.

Český Brod. Poměrně atypická dispozice opevněného města s velkým, ne zcela ortogonálním obdélným náměstím, druhotně zastavovaným, a prakticky vůbec nerozvinutou uliční sítí, je profata ve směru JZ–SV dominantní komunikací, neprocházející přesně středy stran tržiště. Doplněna je pouze kolmou tranzitní ulicí z V koutu náměstí.

Česká Skalice. Částečně specifický případ městečka s dominantní tranzitní Z–V komunikací, procházející podél severní strany velkého, ne zcela ortogonálního obdélného náměstí, z jehož JV koutu vybíhá podružná komunikace k jihu. Mimoto však téměř ze středu Z a V strany náměstí vycházejí další paralelní ulice, z nichž západní měla (a má) rovnocenný význam.

Náchod. Relativně velké čtvercové náměstí protíná na JZ a SV straně jediná tranzitní cesta (na SV nikoli ve středu). Kolmo vybíhají jen „mimosřadné“ uličky: na SZ ke hradu, na JV do okružní ulice.

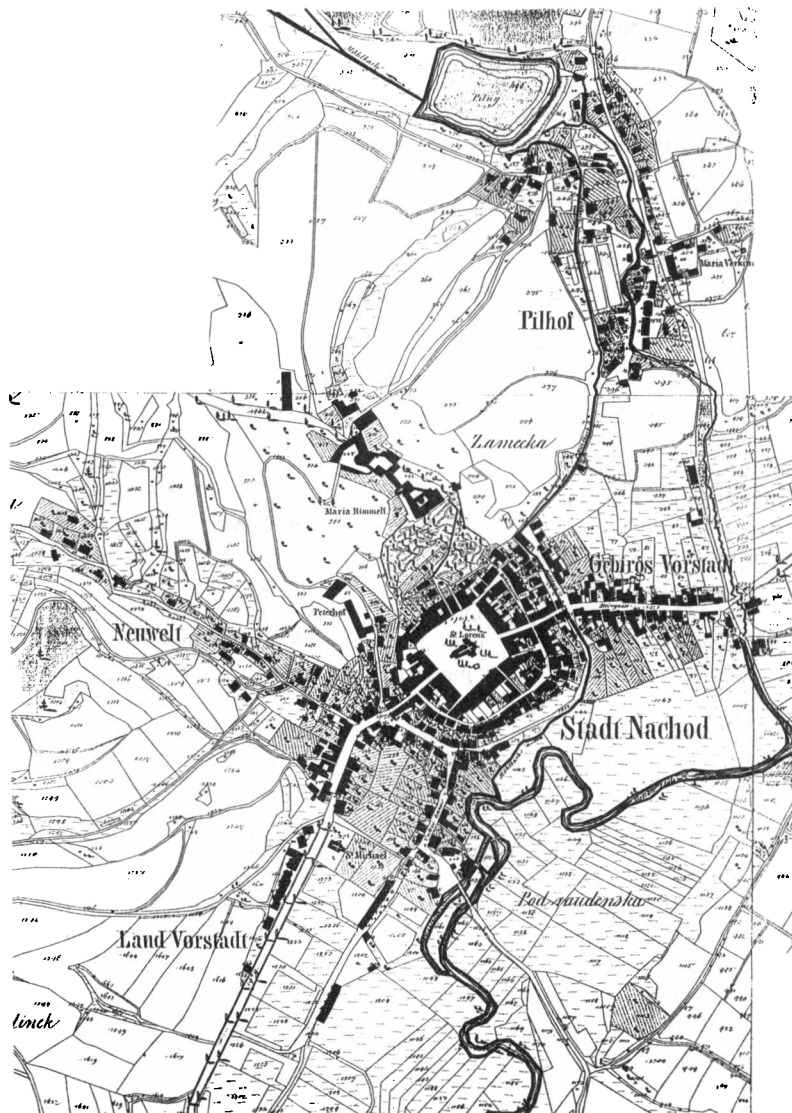
Žandov. Město s dominantní osou SZ–JV, procházející středy stran čtvercového náměstí. V kolmém směru vybíhají ze Z a V koutu náměstí tranzitní cesty téměř srovnatelného významu.

Údlice. Ne zcela pravidelná a symetrická jednoosá kompozice malého opevněného města. Tranzitní komunikace prochází kratší Z a V stranou obdélného náměstí – v případě Z strany nikoli středem.

Chyšce. Ne zcela přímočará jednoosá kompozice, jejíž osa protíná kratší Z a V stranu jen mírně obdélného náměstí, nikoli však ve středech stran. Rovněž mimo střed S strany vybíhá doplňková kolmá ulice ke kostelu. Koutové ulice prakticky nejsou vyvinuty.

Třebechovice pod Orebem. Výrazně tranzitní kompozice, jejíž osa prochází středy Z a V strany obdélného náměstí. Kolmé ulice téměř nejsou vyvinuty.

Štětí. Poměrně složitý vývojový celek půdorysu městečka. Nejstarší je vřetenový návesní útvar s kostelem, kolmý ke břehu Labe; na něj na V navazuje další ulicový návesní prostor na vidlici cest. Dílem středověké lokace je jednak kolmý, zhruba obdélný prostor, rozšiřující kostelní náměstí, především však velké, téměř čtvercové náměstí severně od

Obr. 3. Náchod.

návsi, rovněž při Labi. Cesta vedoucí podél Labe ke kostelu prochází středy jeho kratší S a J strany, kolmé koutové ulice jsou vyvinuty jen směrem k Labi, k plovoucím vodním mlýnům.

[Přísečnice]. Velmi složitě utvářený městský celek byl druhotně (až v 16. století?) doplněn o velké obdélné tržiště s dominantní komunikační orientací S–J, přičemž ulice vybíhaly i ze středu S a J strany náměstí. Již nikoli ze středu Z a V strany byly vyvedeny doplňkové Z–V uličky.

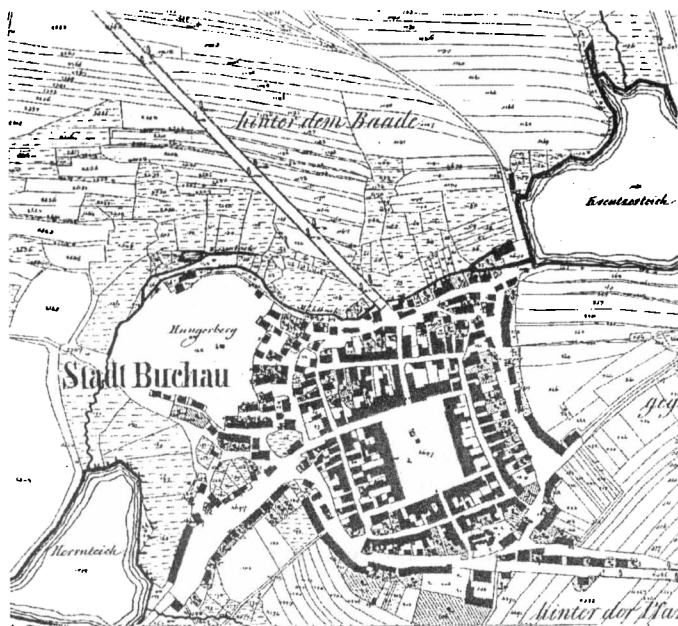
***[Most].** Středověké město se ve výsledné podobě skládalo ze tří, resp. čtyř náměstí, z nichž III., v jižní části města, bylo čtvercové, prořaté od S k J tranzitní komunikací (nikoli přesně ve středu jeho stran). Doplněvaly je koutové ulice v kolmém směru.

Bochov. Velmi čisté uplatnění jednoosé tranzitní ortogonální kompozice. Průběžná cesta prochází středy kratší S a J strany náměstí. Ze Z koutu vybíhá doplňkový kolmý směr, nemající vliv na osnovu celku. Viz též Žlutice.

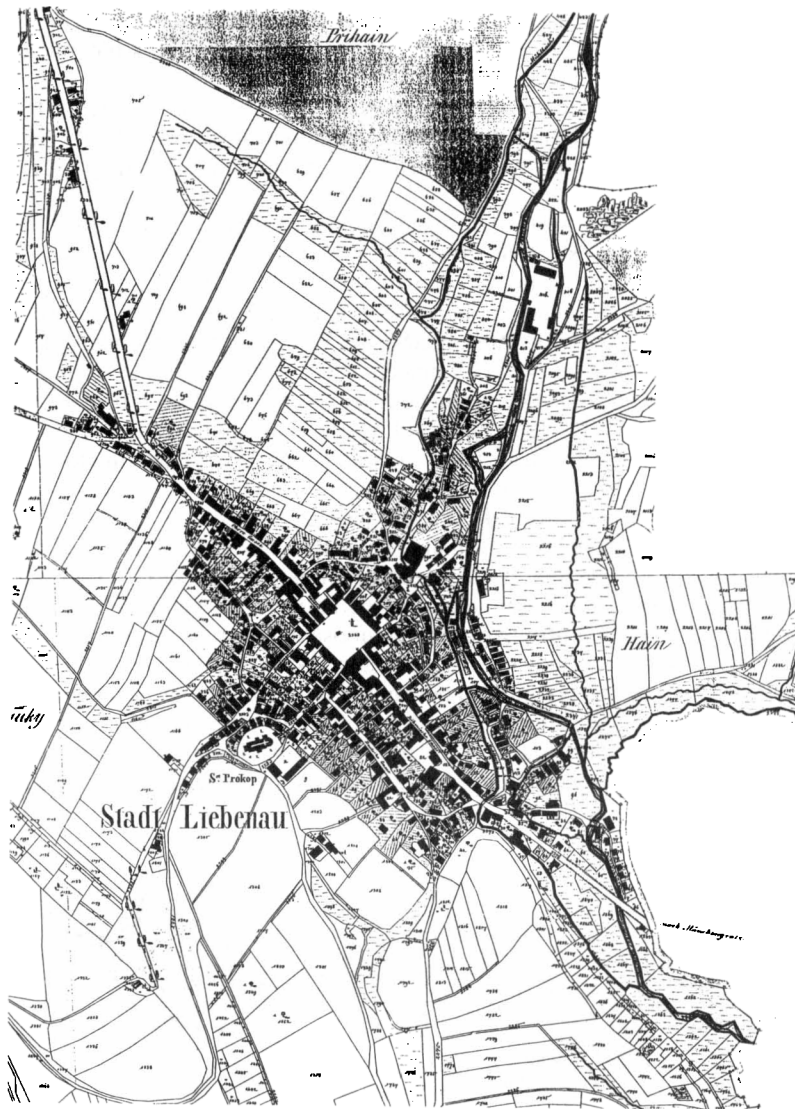
Žlutice. Téměř analogie bochovského řešení včetně velikosti tržiště a orientace celého města. Na rozdíl od Bochova se uvnitř města neuplatňuje žádný doplňkový směr, zcela podružné uličky vybíhají i z bočních stran náměstí, v případě uličky z V však nikoli ze středu této strany náměstí. Celá kompozice je v podélném směru asymetrická, neboť v JV části města je vložen celý další uliční blok.

Hodkovice nad Mohelkou. Formálně nejčistší český příklad jednoosé tranzitní ortogonální půdorysné kompozice. Tranzitní cesta protíná středy SZ a JV strany čtvercového náměstí, z jehož koutů vybíhají jen jednosměrné kolmé ulice paralelního charakteru, na kraji intravilánu se sbíhající. Rovněž dominantní osa má, resp. měla souběžné doplňkové zdvojení po JZ straně města (tedy nikoli symetricky jako u měst paralelní tranzitní kompozice); asymetrie města byla podmíněna odsunutou polohou kostela JZ od náměstí.

Žiželice. Velmi pozoruhodný případ osové kompozice. Téměř čtvercové náměstí s radnicí uprostřed (!) protíná od SZ k JV tranzitní osová komunikace z předlokační vsi Žiželice (později Končice) k sídelnímu hradu Hradištku. Ze středu SV strany náměstí vy-

Obr. 4. Bochov.

Obr. 5. Hodkovice nad Mohelkou.

bíhá další osová ulice, ústící do patrně předlokační ulice podél řeky Cidliny. Protože komunikační směr k JZ zajišťovala již stará ves, nebyla osová ulice vyvedena z náměstí i tímto směrem – v opačném případě by vznikl jeden z nejčistších příkladů křížové osové městské kompozice; takto byla JZ od náměstí vyměřena souvislá pluzina obyvatel městečka.

Tranzitní jednoosé ortogonální kompozice s doplňujícími směry

Pro tuto skupinu půdorysů platí totéž co pro předchozí, z polohy lokace na křižovatce však vyplývá křížení hlavní komunikace se směry kolnými – tyto doplňkové komunikace však nemají charakter urbanistických os, a někdy ani tranzitní funkci.

Obr. 6. Žiželice.

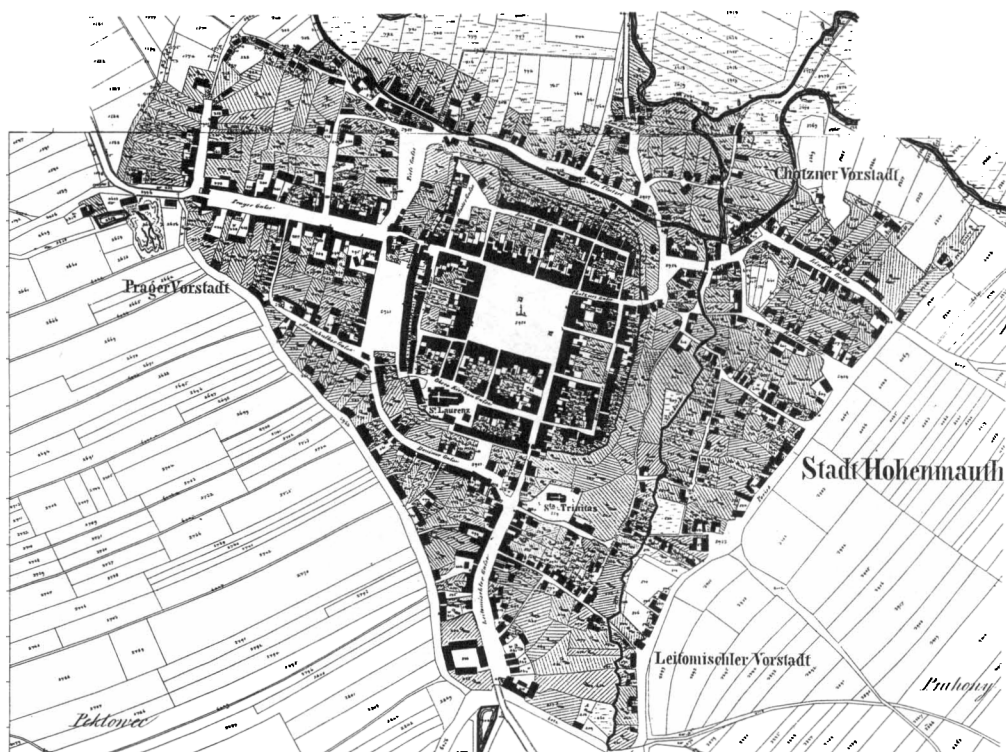
Netranzitní křížové ortogonální kompozice

Do této kategorie patří v Čechách, pokud jde o středověké lokace, překvapivě jen jediné město – **Vysoké Mýto**. Jedna z nejvelkorysejších královských lokací má dokonale rozvinutou ortogonální uliční síť, která s ohledem na velké rozměry téměř čtvercového náměstí obsahuje i střední ulice. Díky čtvercové podobě náměstí jsou tyto ulice v obou směrech, zatímco např. v Plzni s náměstím obdélným vyběhají jen z delších stran. Vysoké Mýto vzniklo na komunikační křižovatce tvaru „T“, což se projevuje i ve větší šířce koutových tranzitních ulic. Středové ulice mají jen doplňkový charakter spojek na okružní ulici (a na jihu i ke kostelu), jak o tom svědčí i jejich vyvedení nikoli vždy přesně ze středů jednotlivých stran náměstí, zvláště na straně jižní.

Tranzitní křížové kompozice

Formálně nejrozvinutější kategorie osové městské kompozice se v Čechách ve středověku uplatnila rovněž jen zcela výjimečně. Novobydžovský fenomén má částečně analogie jen ve dvou případech, které se však vyznačují značnými nepravidelnostmi.

Luže. Náměstí je téměř čtvercové, dominantní jsou skutečně středové tranzitní ulice, ovšem jen směrem k S, V a J; směrem k Z existuje jen slepá koutová ulička. Avšak ani trojice tranzitních cest není pravidelná – ulice vyjma V strany nevyběhají ze středů stran náměstí. V zásadě tedy nejde o řešení, které by formálně předstihovalo např. výše popsané Žiželice; oproti nim je Luže dokonalejší jen v přímém průběhu východní tranzitní ulice

Obr. 7. Vysoké Mýto.

i vně města. Také v Luži ovšem šlo o přičlenění nové lokace ke staršímu vesnickému jádru, v tomto případě s ulicovou návší na vidlici cest (ves Kamenice); z tohoto hlediska bylo dosaženo vlastně až překvapivého výsledku.

Lázně Bohdaneč. Vedle Nového Bydžova jediné důsledné uplatnění rovnocenného postavení obou kolmých tranzitních os. Půdorys však postrádá formální čistotu, neboť náměstí není přesně obdélné, zužuje se k JZ, kde mimoto tranzitní cesta nevychází středem, ale z koutu náměstí. Rovněž protáhlost náměstí ve směru JZ–SV naznačuje, že přece jen důležitější byl směr Přelouč–Hradec Králové, nikoli Chlumeck nad Cidlinou–Pardubice.

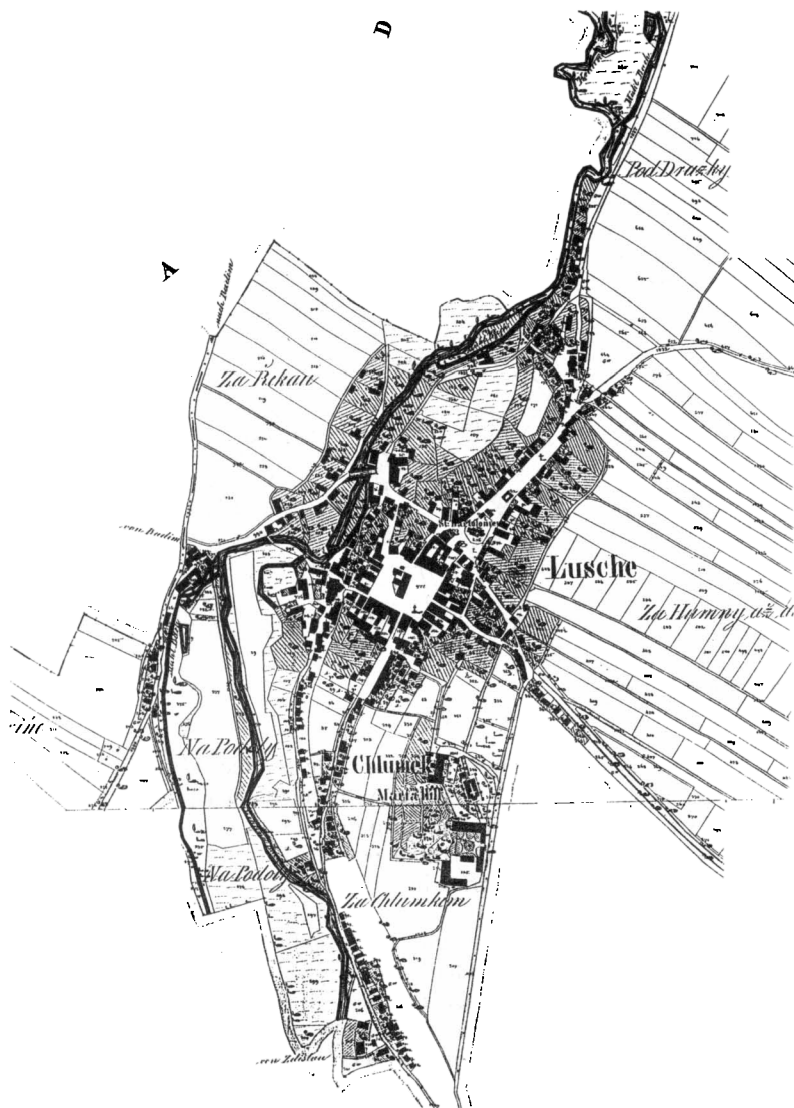
Nový Bydžov tak stojí mezi českými městy vlastně úplně bez analogií. Spojuje ve svém půdorysu jak přesný kříž obou kolmých os, tak jejich průběh středy stran náměstí, mimoto však i zcela důsledné rozvinutí obousměrné ortogonální kompozice koutových ulic, a jako zcela bezprecedentní rys (částečně s výjimkou Městce Králové) ještě vnější čtverec, organizující dvorce na předměstí. Na dokonalosti novobydžovského půdorysu nic nemění mírná asymetričnost vnitřního města (ve významnějším směru Z–V je o uliční blok na každé straně více), neboť tu vyrovnává předměstský čtverec. Podstatné v tomto kontextu nejsou ani některé druhotné neortogonální uliční sítě, resp. zrušení některých uličních úseků. Rovněž otázka původnosti neortogonálního seřazení severního obrysu vnitřního města (kterou nejpozději roku 1514 stabilizovaly zděné hradby), totiž spor o to, zda bylo město před rokem 1311 vyměřeno v plném rozsahu i na této straně, nebo zda jde o druhotnou změnu, související i se zánikem minoritského kláštera severovýchodně od náměstí v husitských válkách, není rozhodující. V Novém Bydžově nepochybně dosáhl český středověký urbanismus formálního vrcholu, což bylo patrně umožněno i přednostně

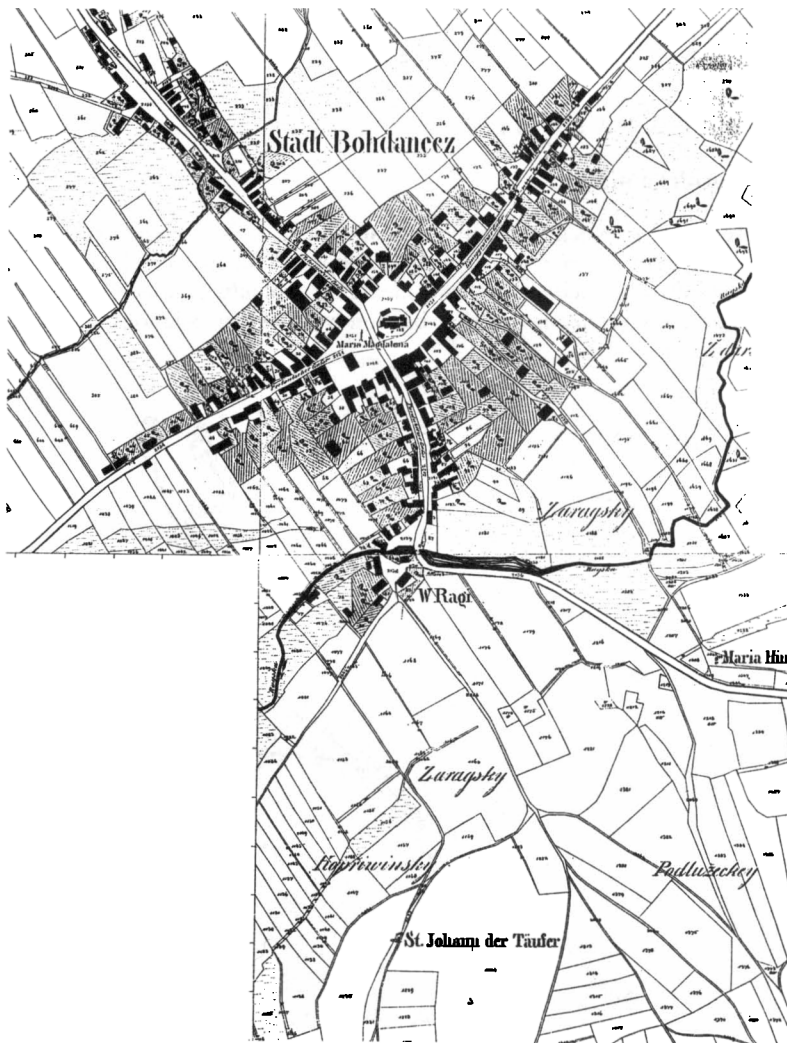
agrárním, nikoli prioritně strategickým charakterem tohoto města, ležícího mimoto v téměř naprosté rovině.

NOVOVĚKÉ ANALOGIE

Renesanční hornická města

Četné renesanční projekty „ideálních měst“ našly v 16. století pozoruhodné uplatnění v severočeském rudohoří, v nově založených hornických městech šachovnicové kompozice. Z geometrického hlediska většinu ideálních projektů dokonce předstihla, neboť nebyla opevněna a obvod tedy nevytvářelo bastionové opevnění, s jehož hvězdicovým cha-

Obr. 9. Lázně Bohdaneč.

rakterem byla šachovnicová struktura v rozporu, ale čtverec. Ideální projekty prakticky vždy mívaly čtvercové náměstí, kříž tranzitních středních ulic a plně vyvinuté ortogonální koutové ulice. V Čechách přes relativní uniformitu renesančních severočeských městských založení existuje řada měst, která střední ulice neměla (Nové Město pod Smrkem). Z tohoto hlediska jsou dokonalé pouze tři případy.

Měděnec. Jedno z nejméně rozvinutých a formálně nejméně čistých řešení. Náměstí je obdélné, takže střední ulice vybíhají jen z delší Z a V strany náměstí; východní je slepá, západní má doplňující komunikační význam.

Jiřetín pod Jedlovou. Formálně velmi čisté půdorysné řešení s plně vyvinutými středními i koutovými ulicemi, vybíhajícími za čtvercové náměstí. Intravilán města však není symetrický: nejméně je uliční síť vyvinuta na JZ straně, směrem ke Křížové hoře. Žádná ze středních ulic nemá tranzitní komunikační význam – hlavní cesta prochází při

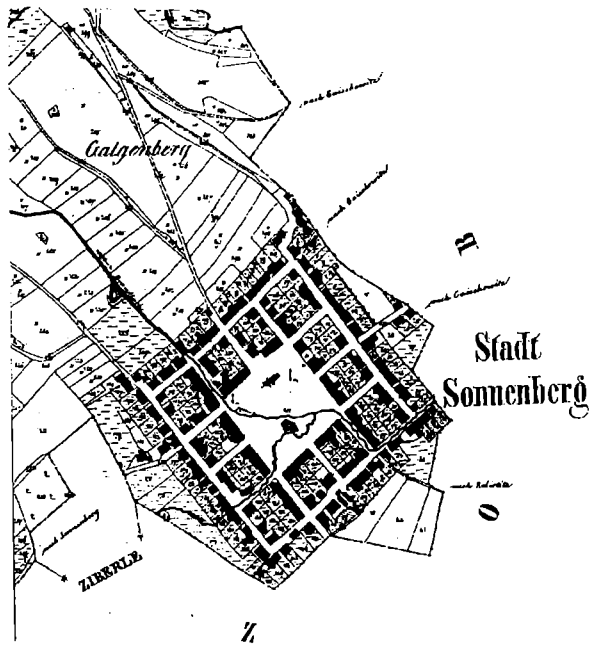

Obr. 10. Nový Bydžov.

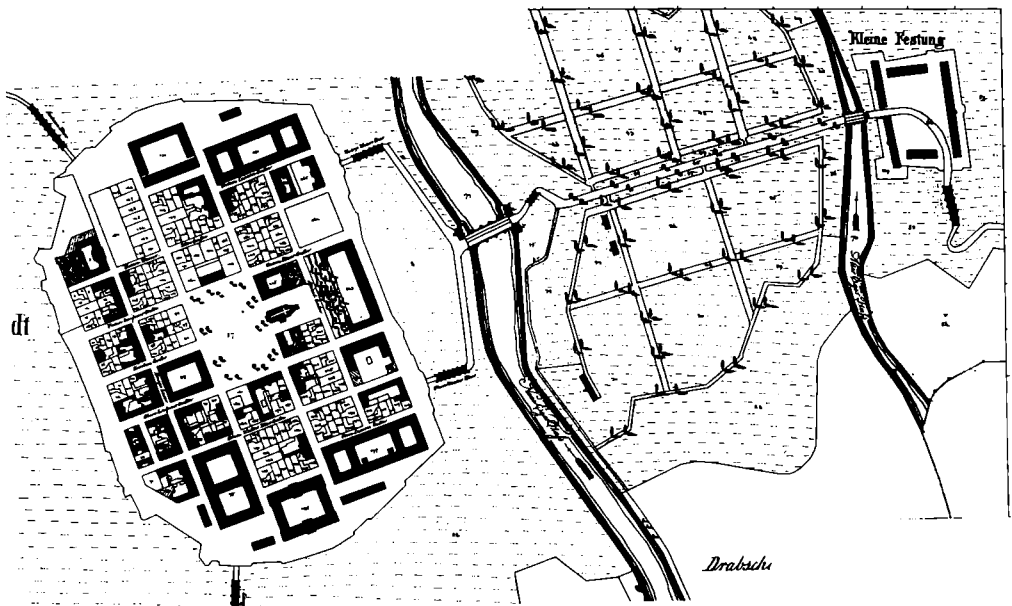
severní straně náměstí. Střední ulice ze Z strany náměstí se na tranzitní ulici připojuje narušením ortogonální osnovy, střední ulice z V strany náměstí jako jediná pokračuje vně města, ale jen jako doplňující polní cesta. Střední ulice ze S a J strany náměstí končí na hranici intravilánu.

Výsluní. Zcela symetrická šachovnicová kompozice čtvercového obrysu, s pravidelným rastroem středních i koutových ulic a čtvercovou okružní ulicí. Ze středních ulic měla však tranzitní charakter jen SZ a SV, zbylé dvě končily v okružní ulici.

Hora Svatého Šebestiána. Podobně jako Výsluní zcela pravidelná kompozice, zde však rozvinutější o bloky vně okružní čtvercové ulice. Střední ulice ze Z a V strany náměstí končí na hranici intravilánu, středními ulicemi ze S a J strany náměstí prochází dálková

Obr. 11. Výsluní.

Obr. 12. Terezín.

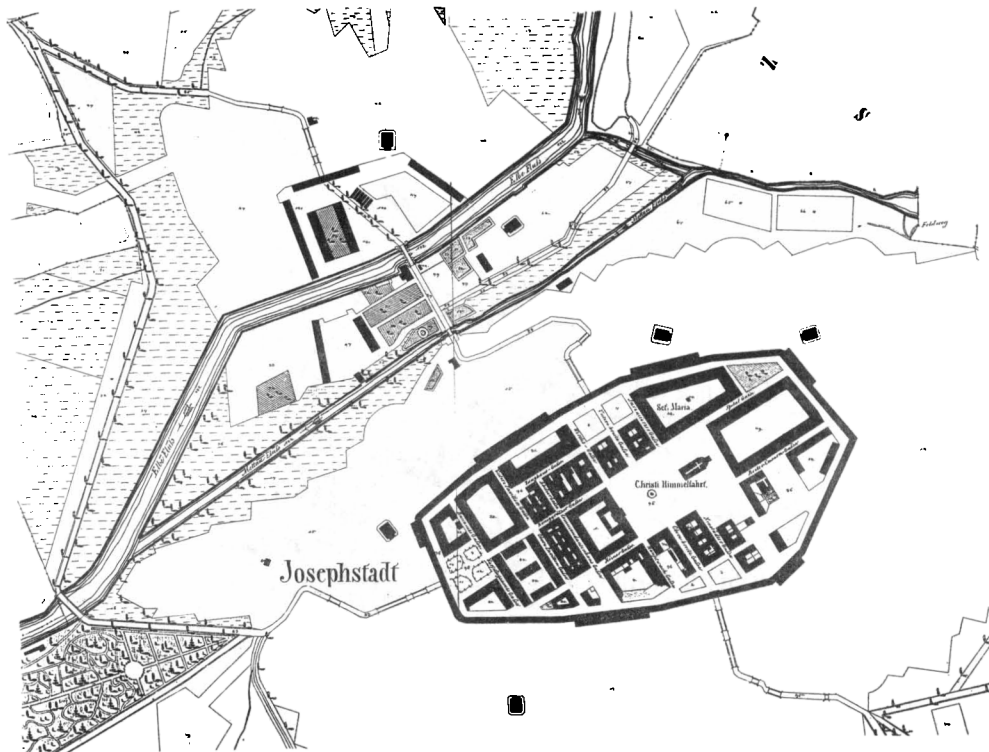
Obr. 13. Hora Svatého Šebestiána.

komunikace, není však zcela jisté, zda od severu původně cesta nepřicházela jednou z koutových ulic.

Ve srovnání s Novým Bydžovem je zejména Výsluní a Hora Svatého Šebestiána dokonalejší v tom, že je zde tatáž kompoziční osnova uplatněna skutečně důsledně a bez prvotních či druhotných deformací. Jde však o řešení do značné míry formalistní, neboť křížová dispozice nevychází ze skutečných komunikačních potřeb a průběh komunikací nebyl nové kompozici ani dodatečně přizpůsoben.

Barokní města

Jediným příkladem uplatnění křížové dispozice se stala **Krásná Lípa** u Rumburka. V centru staré dlouhé potoční lánové vsi bylo v souvislosti s povýšením na městečko roku 1731 vyměřeno čtvercové náměstí, do něhož byly ze všech čtyř stran ortogonálně zaústěny tranzitní komunikace. Koutové ulice téměř nejsou vyvinuty. Střední ulice však nevycházely ani v jednom případě ze středů stran náměstí, takže k formální čistotě má celé řešení velmi daleko.

Obr. 14. Josefov.

Klasicistní pevnosti

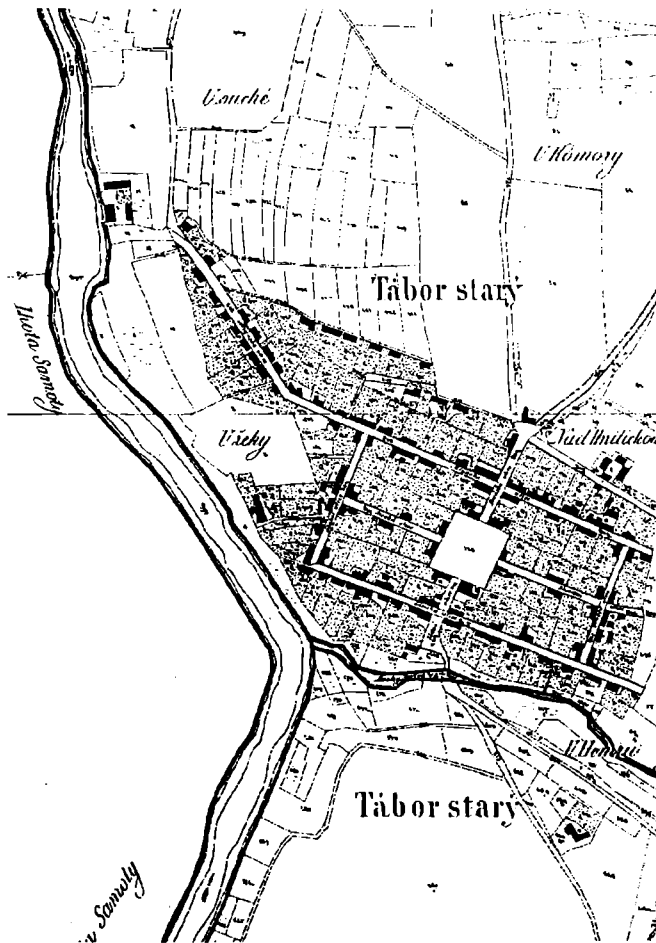
Známostou dvojicí klasicistních pevnostních měst, založených roku 1780, charakterizuje rovněž přísná šachovnicová kompozice, jejímž základem však není čtverec, ale obdélník, jak to odpovídá i protáhlému tvaru obvodu opevnění. Rovněž náměstí je obdélné.

Terezín. Střední příčná osa symetrie je zcela důsledná, nikoli však průběžná. Osová ulice ústí od JZ doprostřed náměstí a její optický závěr tvoří kostel při SV straně náměstí; severovýchodním směrem náměstí ulicí profáto není. V podélném směru vycházejí z náměstí jen koutové ulice. Formalistní kompozice vnitřního města se vůbec neváže na přístupové komunikace.

Josefov. Oproti Terezínu výrazně méně symetrická kompozice, existuje zde však hlavní tranzitní osa SZ–JV, procházející středem náměstí, pokud za ně budeme považovat jen tu část prostoru, kterou na SV vymezuje průčelí kostela. V podélném směru jsou jen koutové ulice.

Nové Sezimovo Ústí

Velmi pozoruhodný urbanistický útvar vznikl v 19. století obnovením zaniklého středověkého města Sezimova Ústí jako dominikální vsi roku 1831 (městem až od roku 1960).

Obr. 15. Sezimovo Ústí (2. pol. 19. stol.).

Náměstí je čtvercové, z jeho stran vychází jen zcela pravidelný kříž ulic. Tranzitní je však jen ulice S, J, zčásti V. Obvod města, vymezený okružní ulicí, není ovšem čtvercový, ale výrazně obdélný, takže ani v tomto případě nebyla dokonalost novobydžovského řešení zdaleka překonána.

Zusammenfassung

Bemerkungen zur Komposition der oktogonalen Stadtllokationen in Böhmen

Der Beitrag beschäftigt sich mit einer Gruppe der orthogonalen Grundrisse der mittelalterlichen Städte in Böhmen. Für diesen Grundriß ist charakteristisch, daß die einzelnen Straßen aus der Mitte der Platzseiten auslaufen. Es ist aber wichtig, ob diese Straßen eine Transitachse bilden. Aus diesem Standpunkt unterscheiden wir einzelne Gruppen der Stadt Grundrisse. Das beste Beispiel der Applikation der Kreuzachse aus dem Mittelalter ist die königliche Stadt Nový Bydžov in Ostböhmen. Andere Städte z. B. Lázně Bohdaneč, Luže, Žiželice nähern sich nur teilweise zu diesem Typ. Um die Situation in Nový Bydžov besser zu begreifen, sind einige Analogien aus der Neuzeit gezeigt. Es handelt sich überwiegend um die Bergstädte aus der Renaissance, die nach dem sächsischen Vorbild gebaut wurden. Was der Form

betrifft, sind diese Städte vollkommener als Nový Bydžov. Auf der anderen Seite haben diese Städte viele Merkmale des Formalismus, während in Nový Bydžov der Stadtplan grundsätzlich funktionell ist.

A b b i l d u n g e n :

Die Grundrisse der abgebildeten Städte stammen aus dem 2. Viertel des 19. Jh. Nur der Stadtplan von Sezimovo Ústí ist aus der 2. Hälfte de 19. Jh.

Půdorysy měst podle tzv. císařských otisků mapy stabilního katastru z 2. čtvrtiny 19. století (ÚAGK Praha) graficky upravil Karel Kuča.